

דרך הבשמים

הקטע האחרון ב"דרך הבשמים", שהובילה סחורה מעומן ותימן עד לאגן הים התיכון, עבר ממזאה שבערבה ועד לים התיכון. צביקה צוק, ארכיאולוג רשות הטבע והגנים, מספר על 65 התחנות שבדרך, ומשחזר יום הליכה ממכתש רמון ועד עבדת. קל זה לא היה

כתב וצילם צביקה צוק

ה מסחר, ממש כמו מים, תמיד יפרוץ דרכים חדשות כדי להגיע ליעדו. כמו שהמים שוחקים באיטיות סלעים, מחלחלים דרך אבנים, מתלכדים לגבים וממשיכים הלאה בעוז, כך גם המסחר, מראשית האנושות, לא נתן למדבריות, לגבולות ולקשיים לעצור אותו. הדרך שהובילה סחורה מעומן ותימן עד לארצות הים התיכון נקראה "דרך הבשמים". אורכה כ-2400 ק"מ והיא גישרה בין שני קצות מדבר אדיר, המשתרע מהאוקיינוס ההודי ועד לים התיכון. חלקה האחרון עבר אצלנו, בישראל, חצה את הנגב ממזאה שבערבה דרך עבדת וחלוצה אל הים התיכון. הדרך יצרה קשרי תרבות בין אנשי המדבר ואגן הים התיכון, קשרים שהעשירו את העמים שחיו לאורכה ובשני קצותיה ויצרו מערכת מורכבת של תרבויות בהיסטוריה של המרחב כולו. הקטע מואה-עבדת, שאורכו כ-65 ק"מ, וערי המדבר שבנגב – עבדת, חלוצה, ממשית ושבטה – היו מועמדים להכרזה ע"י אונסק"ו כאתרי מורשת תרבות עולמית בקטגוריה של נופי תרבות (בכנס אונסק"ו שנערך בסין בחודש יולי השנה, הוחלט, מאי אלו טעמים, שלא להכיר עדיין בקטע דרך זה). הדרך, שהובילה לבונה, מור, בשמים נוספים, תכשיטים ועוד, התפתלה מעומן ותימן דרך ערב הסעודית וירדן אל דרום ישראל והים התיכון, והשימוש בה החל כבר במאה ה-3 לפני הספירה ונמשך לפחות עד המאה ה-3 לספירה.

מור ולבונה

בהרים של עומן וסומלי נמצאים עצי הבוסוויליה (*Boswellia*), שמהשרף שלהם

נוף מכתש רמון

אתנחתא במצד מחמל

צביקה צוק: "העלייה במעלה מחמל, הגם שהוא נוח, מתון וקל, כבר סחטה את אגלי הזיעה הראשונים"

שעשו הקדמונים בהובלים סחורה? לא על הכל אוכל לקבל תשובות, אולם התשובה לשאלה האחרונה תתברר לי במהרה... התחלנו בצעדי חימום על דרך עפר המובילה אל רמת סהרונים. לאחר כרבע שעה הגענו לדרך הבשמים, כשני ק"מ מצפון לחאן סהרונים. עזבנו את דרך העפר ופנינו צפונה בשביל המסומן על דרך הבשמים. מייד החלו להופיע סימני הדרך, המחלקים למיילים את דרך הבשמים, בדמות אבני שפה שחורות משני צדי הדרך, שבלטו היטב מתוך החול הצהוב. התחלנו ללכת. בדרך זיהינו עקבות של בעלי חיים, אלו של פרא ואלו של גמל, וגם עקבותיהם של בעלי חיים קטנים יותר כמו חרדונים ולטאות. בצעידה מהירה הגענו לנקודת המיל השני מחאן סהרונים. האבן היפה שהייתה כאן נגנבה מזמן ורק בזכות הצבע השונה של שברי אבני המיל יכולנו לאתר את המקום. המיל השלישי הוא כבר סיפור אחר. מספר גדול של שברי אבנים גדולות מסגירים את מקומו בצד הדרך. באבן

לספירה סיפחו הרומאים את ממלכת הנבטים לאימפריה שלהם והשתלטו על סחר הלבונה. הרומאים המשיכו להשתמש בדרך הנבטית ואף שיפרו קטעים ממנה. הם סירדו אבני שפה בצדי הדרך והעמידו אבני מיל לאורכה. מקור השם מיל, אגב, הוא מ"מילה פסום" (=אלף צעדים). חייל רומי ביצע צעד באורך של כ־80 ס"מ ואם מדדו 1000 צעדים כפולים, הרי שהגיעו ל־1600 מ' (כיום 1609 מ'). מכיוון שכל חייל פסע פסיעה שונה מחברו הרי שלעיתים קרובות אורך המיל היה בקירוב.

התחנה ה־62

במטרה לשחזר יום הליכה בדרך הבשמים ממכתש רמון ועד עבדת, מרחק של כ־33 ק"מ, נעזרנו בחניון בארות ללינת לילה. בשעה 06:00 בבוקר יצאנו, אנשי רשות הטבע והגנים, למסע בדרך הבשמים. שאלות ניקרו במוחי: מה חשו ההולכים בדרך? איך הם גברו על מכשולים? האם אנו בני המאה ה־20 המפונקים מסוגלים לעשות בהליכה את מה

הופקה הלבונה, שנחשבה לקטורת הטובה ביותר. בהרי תימן וסומלי גדלים עצי הבלזמאודנדרון (Commiphora), מהם הפיקו את הבושם ושמן המור. העולם ההלניסטי רומי היה מוכן לשלם הון עתק כדי להשיג את הלבונה והמור, אשר שימשו כקטורת בטקסי פולחן וקבורה, כמו גם לצורכי בישום, רפואה, טהרה ועוד.

המונופול על הדרך ועל הובלת השיירות היה ברשותם של הנבטים, שבזכות כשרונם הרב ידעו את סודות המדבר ואת מקומם של מקורות המים. הנבטים ניחנו בכושר הישרדות לאורך מסע ארוך, שנמשך לפחות 65 ימים לכל כיוון. כך הם הקימו ממלכה בעלת השפעה רבה. שיירות ענק של גמלים העבירו את המור והלבונה אל שווקי הים התיכון והכניסו הון רב לנבטים. כלכלתם פרחת, הם בנו בתים ועברו להתיישבות קבע. הקטע האחרון של דרך הבשמים, שחצה את הנגב אל הים התיכון, קצר יחסית ואורכו כ־170 ק"מ, אך הוא ייחודי ושונה באופיו. באזור זה התקברו השיירות לגבול האימפריה הרומית, אשר שאפה להשתלט על הסחר לפיכך, בחרו הנבטים בתוואי דרך בטוח, עמוק בתוך המדבר הפראי, למרות הקשיים הטופוגרפיים הקיימים לאורכו, ובנו מצודות ומגדלי תצפית בנקודות מפתח, בהן התמקם חיל משמר של הצבא הנבטי. בסמוך הם חצבו בורות מים ובנו חאנים ללינה ליד מקורות טבעיים של מים.

הדרך חצתה את הערבה והגיעה מהחאן של ביר מדכור בירדן עד למואה, ליד מושב צופר, שם הייתה התחנה ה־60. במואה נמצא חאן שמידותיו 40x40 מ' וכן מצד, בית מרחץ ומעיין. התחנה ה־61 היתה במרחק נסיעה שנמשכה יום. הדרך עברה במצד קצר שנבנה בראש הר גבוה ומצד נקרות בנחל נקרות, שבסמוך לו בור מים שנשמר באופן מופלא. הדרך הסתיימה בחאן סהרונים, שבמזרח מכתש רמון.

חאן סהרונים, השוכן במזרחו של מכתש רמון, הוא כיום אתר ארכיאולוגי והיסטורי חשוב, המהווה יעד מרכזי במסלולי הטיולים ברגל וברכב בתוך המכתש. גודלו של החאן 42X42 מ' והוא כולל שער כניסה יחיד, חצר גדולה מרכזית וחדרים הבנויים מסביב. בחדרים הדרומיים נגלים אמבט לרחצה, תנור אפיה ובית מלאכה לתיקון ציוד לגמלים. רק לעצום את העיניים ולחשוב על אחד מאנשי השיירה, ששמר כמה מטבעות כדי לקבל כאן אמבט ועיסוי. אגב, כיום הלינה במקום אסורה (אפשר ללון בחניון בארות הסמוך).

הנבטים ניסו למנוע את השתלטות האימפריה הרומית על הסחר, אולם הניסיון לא צלח בידם. בתחילת המאה השנייה

אבני מיל, מכתש רמון

שהוא נוח, מתון וקל, כבר סחטה את אגלי הזיעה הראשוניים. בפסגתו ניצב מצד מחמל וממנו אחת התצפיות המרשימות ביותר אל מכתש רמון. השילוב של נוף מקסים וארוחת בוקר היה מוצלח מאד. עברנו שליש מהדרך ובקצב הזה נראה כי המשימה בהחלט אפשרית. בהמשך צפונה חלפנו ליד בור מחמל אשר תקרתו, שהייתה שעונה על 9 קשתות אבן, קרסה פנימה ומילאה את הבור. רק ההבדלים בסגנון הבנייה של הקירות מרמזים על קצות הקשתות. בור זה, שאגר מי נגר מהמדרון הסמוך, שימש כמקור מים ליחידת המשמר שישבה במצד מחמל.

בהמשך פקדנו מצד נוסף: מצד גרפון, אשר חפירות שוד וקברים מאוחרים פגעו בו. מקום זה מצפה עדיין לפעולות חפירה ושימור. גם לידו מצוי בור מים נסתר, שרק יושבי המצד הכירוהו. קצב ההליכה המהיר של הבוקר הואט, ועתה פסענו ביובוליו של נחל גרפון, כשמסביבנו מרחבים ושקט מדברי. המדבר שקק חיים, רוח קרה החלה מנשבת ואת ארוחת הצהריים נאלצנו לקיים במחפורת צבאית.

אחר הצהריים עלינו לאיטנו לרמת נפחה, עליה נמשכת דרך הבשמים בנוף שטוח ופתוח עד לעבדת. חלפנו על פני 5 קבוצות אבני המיל, תוך שאנו מנסים לגבור על הרוח הקרה שנשבה ללא מעצורים. הקילומטרים האחרונים כבר נעשו בכוח רצון ומוטיבציה בלבד. השתרכנו בדממה, עייפים ורצוצים, ולעבדת הגענו בשעה 17:00, לאחר 11 שעות הליכה.

השחזור אכן הצליח, אבל רק ליום אחד... למחרת היינו תשושים ולחלקנו (ואני בתוכם) לקח יומיים להתאושש מהמסע. עצם המחשבה כי הנבטים צעדו במסלול דומה במשך 65 ימים, מעורר הערצה ליכולתם ולכושרם.

אחת, בעלת בסיס מרובע, יש שקע מיוחד בצורה עגולה, שנועד לקלוט את העמוד שניצב עליו. כאן היו זוג אבני מיל: אחת עגולה מאבן גיר רכה (שעוברת עליה בלייה רצינית) והשנייה מרובעת מאבן גיר אפורה וחזקה יותר. אבנים אלו הונחו במרחק של מייל אחת מהשנייה. כאשר ישנן שתי אבני מיל באותה נקודה, יש בהן כדי להעיד על שיפוץ הדרך לאחר זמן מה. במסגרת זו הציבו אבן חדשה, אך לא טרחו לבטל את קודמתה. המשכנו בדרך הבשמים שבתוך המכתש וחלפנו על פני תחנות המיל הרביעי, החמישי והשישי, עד שהגענו למרגלות מעלה מחמל. השמש כבר עלתה מעט והחלה לחמם את האוויר, שהיה קריר בשעות הבוקר המוקדמות. העלייה במעלה מחמל, הגם

פליניוס הזקן, מאה 1 לפנה"ס

"לאחר שמאספיים את הלבונה, מעבירים אותה לסבוטה על גבי גמלים ופותחים את אחד משערי העיר לשם קבלת המטענים. המלכים חקקו חוק הקובע כי פשע חמור הוא אם יסטה גמל עמוס לבונה מדרך המלך. בסבוטה גובים הכהנים מעשר מן הלבונה בשביל האל הקרוי סביס ואין מתירים להביא את הסמים אל השוק לפני ששולם המעשר. מכאן אפשר להעביר את המטענים דרך ארץ הגבניטים בלבד ומשום כך יש לשלם מס גם למלך של עם זה. בירתם היא תומנה, המרוחקת 1487.5 מילין מעזה שביהודה, השוכנת על חוף הים התיכון (2393 ק"מ). דרך המסע נחלקת ל-65 שלבים (36.8 ק"מ) שלכל אחד מהם ישנם מקומות חנייה בשביל גמלים. מנות קבועות של לבונה יש לשלם לכוהני הארצות, למלכיהן ולמזכיריהן, ומלבדם נוטלים את חלקם גם שומרי השערים ומשרתיהם. מלבד אלה עליהם לשלם בכל הדרך: במקום אחד בעד מים ובמשנהו בעבור החנייה בתחנות הדרכים, וכן בעבור מצרכי המזון. כך עולות ההוצאות ל-688 דינרים עוד לפני שמגיעים לים התיכון. ואז יש לשוב ולשלם לקציני המכס של האימפריה שלנו. משום כך, המחיר של הלבונה הטובה הוא 6 דינרים, של הסוג הבינוני 5 דינרים ושל הסוג השלישי 3 דינרים לליטרה" (פליניוס הזקן, מאה 1 לספירה, היסטוריה נטורליס 12 32 63)

עין סהרונים

חלק מ"דרך הבשמים" עוברת בשטחי אש של צה"ל. על המעוניינים לטייל בדרך הבשמים להתעדכן אצל מתאם פד"ם (מרכז תאום מרחבי - פיקוד דרום). טלפונים לתאום: 08-9902926/7, פקס: 08-9902511

סוף הדרך

עבדת הייתה התחנה ה-62 של דרך הבשמים. הדרך המשיכה מעבדת לחלוצה - היא התחנה ה-63 - ואל אזור פארק הבשור, אף כי טרם התגלתה התחנה ה-64. התחנה האחרונה הייתה נמל עזה, הלא היא התחנה ה-65 כפי שמתאר פליניוס הזקן (ראו מסגרת). הנבטים המשיכו להתקיים תחת שלטון הרומאים. היישובים שהיו תחנות דרכים גדלו והפכו לכפרים וערים. עבדת, ממשית, שבטה, רחובות, ניצנה וחלוצה החלו לשמש מרכזי שירות ומנהל, כשלצדן מחנה הצבא בעבדת. ענפי משק חדשים כמו חקלאות מדברית וגידול סוסים החלו להתפתח, אבל עם התפוררות האימפריה הרומית חדלה דרך הבשמים מלהתקיים. תחת שלטון הביזנטים, מהמאה הרביעית ואילך, התפשטה הנצרות: כנסיות ומנזרים נבנו ועולי רגל הגיעו לאזור שרווח בו פולחן קדושים. היישובים גדלו והאוכלוסייה גדלה. תנאים אלו הביאו לפריחה של חקלאות מדברית, שהתפשטה בהר הנגב וכיסתה שטחים נרחבים. מאות חוות חקלאיות הפכו את המדבר לגן פורח, בו התושבים גידלו פירות וירקות לצורכיהם. הקמת החוות, עם מערכות איסוף מים וטרסות שנבנו בוואדיות, הביאה לשינוי עמוק בנופי הנגב, ששרידיהן קיימים עד היום. עם כניסת האיסלם אל הנגב דעכו היישובים. אמנם בשבטה נבנה מסגד בצמוד לכנסייה, אך המצוקה הכלכלית הכריעה את הכף והתושבים נאלצו לנדוד למקום מחייה בצפון. דרך הבשמים יצרה קשרי תרבות בין אנשי המדבר ואגן הים התיכון, קשרים שהעשירו את העמים שחיו לאורכה ובשני קצותיה, מדינת ישראל הכריזה על הדרך ועל אתריה כשמורות טבע וכגנים לאומיים ומשקיעה מאמצים ואמצעים רבים לשימורם ופיתוחם. כך האתרים פתוחים לרווחת הציבור הרחב מצד אחד, ומוגנים ושמורים מצד שני - ולמען שימורם לדורות הבאים. 🍀

ד"ר צביקה צוק הוא ארכיאולוג ראשי של רשות הטבע והגנים

מה בדרכים

לינה באזור:

- חניון בארות, מכתש רמון, מזרחית לכביש 40, בתוך מכתש רמון, טל' 08-6588698, 08-6588691
- חאן השיירות, 3 ק"מ דרומית לשדה בוקר, כביש מס' 40, טל' 08-6545777
- הצימר של משפחת אוח, דרומית לגן לאומי שבטה, אירוח ברוח הנבטים, שבטה, טל' 08-6550911, 051-383802
- זמורות עבדת, 1 ק"מ דרומית לעבדת, טל' 052-210101, 08-6573306
- בית ספר שדה, מדרשת שדה בוקר, טל' 08-6532828, 08-6532016
- אכסניית נוער מצפה רמון, מימין למרכז המבקרים, טל' 08-6588443, 08-6595187

אטרקציות באזור:

- מרכז מבקרים רמון, רשות הטבע והגנים, תצפית, הסברים, חזיון אורקולי. בסמוך נמצא גם "חי רמון", עם חיות מדבר קטנות. טל' 08-6588691, 08-6588698
- גן לאומי עבדת, בין שדה בוקר למצפה רמון, טל' 08-6586391
- גן לאומי תל ערד, עיר כנענית ותל מצודות, כ-8 ק"מ מערבה מערד, טל' 08-9957690
- גן זואולוגי "חי נגב". במקום נמצא גם כפר אפריקאי עם בקתות בוץ. קיבוץ רביבים, טל' 08-6562688
- חמאם צאלים. כולל מרחצאות חמים, רחצה, ג'קוזי, קיבוץ צאלים, טל' 08-9989272, 053-575272
- נווה מדבר, מרחצאות. משאבי שדה, טל' 08-6579119, 08-6579579
- גן לאומי ממשית, 8 ק"מ מזרחית לדימונה, טל' 08-6556478, 03-7762173
- גן לאומי שבטה, 8 ק"מ דרומית לצומת שבטה. עיר נבטית שהשתמרה היטב. טל' 050-343849
- מואה, חאן דרכים עתיק ובו מצודה, מעיין, בריכת אגירה וחקלאות מדברית דרומית לפארק ספיר, טל' 1-800-225007
- אחוזת קבר פולה וודו בן גוריון, גן לאומי בסמוך לקיבוץ שדה בוקר, טל' 08-6555684
- חוות אלפקות, מצפה רמון, טל' 08-6588047, 08-6586067

חלק מ"דרך הבשמים"

באדיבות "מפה" הוצאה לאור
www.mapa.co.il